

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-63-34>

УДК 314.7:332(477)

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF MIGRATION PROCESSES ON THE SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF UKRAINE

Іонін Євген Євгеновичдоктор економічних наук, професор,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2903-3143>**Загородний Віталій Миколайович**аспірант,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-5339-2075>**Ionin Evgen, Zagorodnyi Vitaliy**
Vasyl' Stus Donetsk National University

Дана наукова робота присвячена дослідженню сучасних міграційних процесів в Україні, що відбувались протягом останніх двох десятиліть, удосконалюючи розуміння мотивів та особливостей міграційних процесів. Вона розглядає чотири основні етапи міграції, починаючи з раннього періоду після незалежності країни та закінчуючи сучасним воєнним періодом. Основними завданнями дослідження є формування карти поточної міграційної ситуації в Україні та її впливу на економічні показники країни, такі як ВВП, зайнятість, інфляція та інвестиційний клімат. Крім того, важливого значення набуває питання дослідження впливу масової трудової міграції на соціальну сферу життя держави. Для досягнення поставленої мети в дослідженні використовуються поєднання кількісних та якісних методів, включаючи статистичний аналіз та експертні інтерв'ю. Результати дослідження демонструють, що війна, яка на сьогоднішній день триває в Україні, призвела до серйозних економічних та соціальних наслідків. Зменшення кількості населення та робочої сили призвело до падіння попиту та обсягів виробництва, а також зменшення податкових надходжень. Дефіцит, брак інвестицій та обмеженість експортних можливостей ще більше загострили ці проблеми. Війна в Україні має серйозні соціальні та економічні наслідки для країни, і для зменшення негативного впливу даних наслідків необхідно вжити ряд негайних заходів. Необхідно розробити систему заходів, спрямовану на підтримку соціального та економічного розвитку країни, включаючи заходи із залучення інвестицій, розвитку бізнесу, створення робочих місць, модернізація та відбудова важливих об'єктів інфраструктури. Основними цілями якої мають бути збереження робочої сили, залучення іноземних інвестицій та підвищення якості життя суспільства. Результати дослідження будуть важливими для політиків, науковців та підприємців, зацікавлених у розумінні того, як міграція впливає на соціально – економічне становище країни. Запропоновані рекомендації можуть бути використані урядом при розробці ефективної політики, спрямованої на пом'якшення негативного впливу.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, російсько-українська війна, економіка, внутрішньо переміщені особи (ВПО), біженці.

This scientific work is dedicated to the study of contemporary migration processes in Ukraine over the last two decades, enhancing the understanding of the motives and characteristics of these migration processes. It examines four main stages of migration, starting from the early period after the country's independence and ending with the current wartime period. The primary objectives of the study are to map the current migration situation in Ukraine and its impact on the country's economic indicators, such as GDP, employment, inflation, and the investment climate. Additionally, the study places significant importance on examining the impact of mass labor migration on the social sphere of the state. To achieve the research goals, a combination of quantitative and qualitative methods is used, including statistical analysis and expert interviews. The findings of the study indicate that the ongoing war in Ukraine has led to serious economic and social consequences. The reduction in the population and workforce has resulted in a decline in demand and production volumes, as well as decreased tax revenues. The deficit, lack of investment, and limited export opportunities have further exacerbated these problems. The war in Ukraine has severe social and economic consequences for the country, necessitating a range of immediate measures to

mitigate these effects. A system of measures aimed at supporting the country's social and economic development must be developed, including steps to attract investments, develop businesses, create jobs, and modernize and rebuild critical infrastructure. The main goals of these measures should be to preserve the workforce, attract foreign investments, and improve the quality of life for society. The results of the study will be valuable for policymakers, researchers, and entrepreneurs interested in understanding how migration affects the socio-economic situation of the country. The proposed recommendations can be used by the government in developing effective policies aimed at mitigating the negative impact.

Keywords: migration, labor migration, Russian-Ukrainian war, economy, internally displaced persons (IDPs), refugees.

Постановка проблеми. Зростання масштабів міграційних процесів в Україні в останні роки стало об'єктом серйозного дослідження та обговорення в громадському та науковому середовищі. Проблемою є виявлення головних факторів, що спонукають українців до міграції, оцінка їхнього впливу на розвиток країни та пошук шляхів подолання негативних наслідків масової еміграції. Також важливо розглянути перспективи міграційних процесів в контексті змін в економічній та соціальній ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки було проведено численні дослідження, спрямовані на аналіз міграційних процесів в Україні, їхні причини та наслідки.

Подра О. та Петришин Н. досліджували фактори, що впливають на міграцію, та їхній вплив на соціальний та економічний ландшафт країни [1].

Голота Н., Михайлов Р. та Машталір М. зосереджувалися на правових аспектах впливу цифровізації на міграційні процеси [2].

Томашук І. і Болтовська Л. аналізували глобалізацію світової економіки та її вплив на міграційні процеси [3].

Попик О. розглядав екологічні та економічні аспекти міграційних процесів, підкреслюючи важливість врахування екологічних наслідків міграції [4].

Швець М. і Задаля Д. розглядали різні суб'єкти, що залучені до міграційних процесів, та їхні ролі у ширшому контексті міграції [5].

Щербанюк О. досліджував міграційні процеси та подолання кордонів, зосереджуючись на викликах, з якими стикаються мігранти при перетині міжнародних кордонів [6].

Сімахова А. та Церковний І.: проводили дослідження, спрямовані на соціальний аспект міграційних процесів в Україні в умовах війни, підкреслюючи важливість розуміння соціальних наслідків широкомасштабної міграції та необхідність розробки цілеспрямованої політики і систем підтримки для вирішення проблем, з якими стикаються переміщені особи [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених міграційним процесам, залишаються недостатньо вивченими аспекти трудової міграції пов'язані з міграцією населення в умовах війни та виявленні їхнього впливу на соціально-економічне становище країни.

Формулювання цілей статті. Мета цієї статті полягає в аналізі та узагальненні динаміки міграційних процесів в Україні з огляду на їхні причини та наслідки. Через аналіз міграційних потоків, їхніх причин та наслідків автор ставить за мету з'ясувати можливі шляхи подолання негативних наслідків міграційних процесів та визначити перспективи розвитку країни в умовах військового конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграція, як явище, виникла та розвивалася протягом всього існування людської цивілізації. Проте в останні роки міграційні переміщення в сучасному світі стали набувати величезних масштабів, що є однією з важливих ознак його глобалізації. Попри розмаїття індивідуальних історій та обставин, які змусили українців виїхати за кордон, головним мотивом для міграції було, насамперед, прагнення заробити гроші на фоні неможливості пристойно заробляти (з точки зору самого мігранта) в Україні. Бажання покращити матеріальне становище найчастіше є головним мотивом міграцій, принаймні економічних, як у середині країни, так і за кордон [8].

На протязі останніх двох десятиліть в Україні спостерігалися різноманітні міграційні процеси, умовно розділені на чотири основні періоди (табл. 1).

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна пережила значні міграційні зміни. З 1991 по 2004 роки країну покинули 2-3 мільйони осіб через економічні труднощі, переважно до Росії, ЄС та США, тоді як імміграція була незначною. У період 2004–2013 років еміграція продовжувалася на організованому рівні, знову ж таки до ЄС і Росії, з щорічним відтоком 2–3 мільйонів осіб, а імміграція залиша-

Таблиця 1

Характеристика міграційних періодів України

Період	Тривалість	Характеристика
Ранній міграційний період	1991–2004 рр.	Виїхало від 3 до 5 мільйонів людей, найбільшу частку мігрантів склали саме чоловіки. Найбільші міграційні потоки спостерігалися у такі країни, як Росія, Польща, Німеччина, Італія та Чехія.
Інтеграційний період	2004–2013 рр.	За цей час країну покинуло приблизно 2-3 мільйони осіб. Імміграція залишалася низькою, щорічно становлячи від 20 до 50 тисяч осіб, включаючи трудових мігрантів, студентів та репатріантів. Основними напрямками міграції є країни ЄС та Росія.
Період окупації	2014–2021 рр.	За цей період країну покинуло приблизно 1-2 млн осіб. Окрім того, 1,5 млн. осіб були внутрішньо переміщеними. Основними напрямками міграції є країни ЄС та Росія.
Воєнний період	24.02.2022 р. – дотепер	Кількість біженців склала понад 8 млн осіб, внутрішньо переміщеними були понад 5 млн осіб, основними напрямками міграції були країни ЄС.

Джерело: побудовано автором

лася низькою. Під час окупації (2014–2021 рр.) військова агресія Росії призвела до переміщення понад 1,5 мільйона внутрішніх переселенців і зростання еміграції, особливо до ЄС та Росії, до 1-2 мільйонів осіб, при збереженні низького рівня імміграції. Ці процеси відображають економічні, політичні та військові зміни, які відбувалися в країні.

На відміну від економічної міграції до початку повномасштабної агресії, міграція у 2022–2023 рр. мала інші причини та іншу демографічну структуру. У березні 2022 року Європейський Союз вперше застосував Директиву про тимчасовий захист, яка дає українцям право на проживання, працю, доступ до освіти, право на медичну та соціальну допомогу у 26 із 27 країн – членів ЄС. Кількість українських біженців є вражаючою (табл. 2).

Як бачимо, після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, понад 8 мільйонів українців стали біженцями, що знайшли притулок у різних країнах Європи. Найбільше українських біженців зареєстровано в Польщі (1,546 мільйона), Німеччині (1,022 мільйона) та Чехії (474 тисячі). Цей масовий міграційний потік став безпрецедентним викликом для європейських країн, які надають українцям житло, роботу та гуманітарну допомогу, демонструючи солідарність та підтримку у важкий для України час.

Крім того, опираючись на дані Міжнародної організації з міграції (МОМ), переміщення

населення всередині України охопило близько 8 млн осіб (рис. 1)

Розглядаючи наявну структуру зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб станом на 29 лютого 2024 року [13], найбільша кількість ВПО акумулюється в наступних областях: Дніпропетровська – 387,653 осіб (11,4%), Харківська – 358,857 осіб (10,6%), Київська – 326,988 осіб (9,6%), Львівська – 223,902 осіб (6,6%), Одеська – 168,459 осіб (5%) та м. Київ – 209,497 осіб (6,2%).

Наведені зміни в структурі населення України внаслідок триваючого конфлікту матимуть серйозні наслідки для економіки країни. Переміщення молодих людей через війну поглиблює проблему старіння населення, яка вже існує. Зі зменшенням кількості економічно активного населення виникають виклики у забезпеченні економічного зростання та соціального добробуту громадян. Така динаміка може стати причиною складнощів у забезпеченні пенсійної системи та інших соціальних програм, а також у веденні економіки країни в цілому.

Рівень прямих іноземних інвестицій в Україну сьогодні практично відсутній. В умовах війни показник не змінюватиметься, хоча в період післявоєнного відновлення притік прямих іноземних інвестицій буде прискореним [14].

Податкові надходження до державного бюджету зменшуються, а витрати на додаткові соціальні видатки зростають. Наприклад, сума виплат для тимчасово переміщених осіб перевищує 14 млрд грн на місяць [14].

Таблиця 2

Кількість українських біженців, що перебуває в країнах ЄС (дані ООН на січень 2023 рік)

Країна	Кількість зареєстрованих біженців із України	Відсоток українських біженців від населення країни (%)
Чехія	473 736	4,4
Польща	1 546 354	4,1
Молдова	100 494	3,9
Естонія	41 874	3,2
Литва	72 480	2,6
Латвія	44 587	2,4
Болгарія	148 451	2,2
Словаччина	105 124	1,9
Ірландія	69 671	1,4
Німеччина	1 021 667	1,2
Австрія	90 994	1
Швейцарія	77 045	0,9
Румунія	102 039	0,5
Іспанія	160 287	0,3
Італія	166 467	0,3
Велика Британія	152 200	0,2
Франція	118 994	0,2
Нідерланди	85 210	0,5
Угорщина	33 316	0,3

Джерело: побудовано автором на основі [10]

Рівень ВВП на початку війни скоротився на 29,1% у реальному вимірі та на 4,8% – у номінальному. Підсумкове скорочення економіки у реальному вимірі становило 29,1%. Однак, у 2023 році українська економіка продемонструвала незначне відновлення – ріст ВВП становив 4,6% після попереднього падіння на 29,1%. Інфляція ж у листопаді, за даними Державної служби статистики, склала 26,5% у річному вимірі, і в 2023 році на значне її сповільнення очікувати не доводиться. Однак, у травні річна інфляція становила 15,3%. Інфляція сповільнювалася за всіма категоріями товарів та послуг [15].

Ринок праці переживає кризу через зменшення чисельності працездатного населення, що може викликати дефіцит кваліфікованих працівників. Це може вплинути на підвищення заробітної плати для тих, хто залишиться на ринку праці. Проте, таке підвищення може призвести до зниження продуктивності та збільшення витрат для підприємств. За минулий рік рівень безробіття зріс із 9,8% до 25,8% за оцінками НБУ [16]. Старіння населення призводить до зростання попиту

на медичні послуги, що створює додатковий тиск на систему охорони здоров'я. Прогнози Всесвітньої організації охорони здоров'я свідчать, що до 2050 року частка населення старше 65 років зросте до 31,5%, що значно збільшить потребу у медичних послугах. Це означає, що система охорони здоров'я повинна бути готова до збільшення навантаження та забезпечити належний рівень доступності та якості медичної допомоги для всіх шарів населення [17].

Зі зростанням кількості пенсіонерів та скороченням робочої сили система соціального забезпечення може опинитися під тиском. МВФ прогнозує, що старіння населення збільшить державні витрати на пенсії та охорону здоров'я [18].

Під час війни потреба в підтримці населення значно зростає, зокрема серед осіб з інвалідністю, чия кількість збільшилася на 300 тисяч за півтора роки конфлікту, загалом досягнувши 3 мільйонів. Агресія росії справляє непоправні втрати – як людські, так і матеріальні. Українці змушені стикаються з руйнованою інфраструктурою, втратою житла,

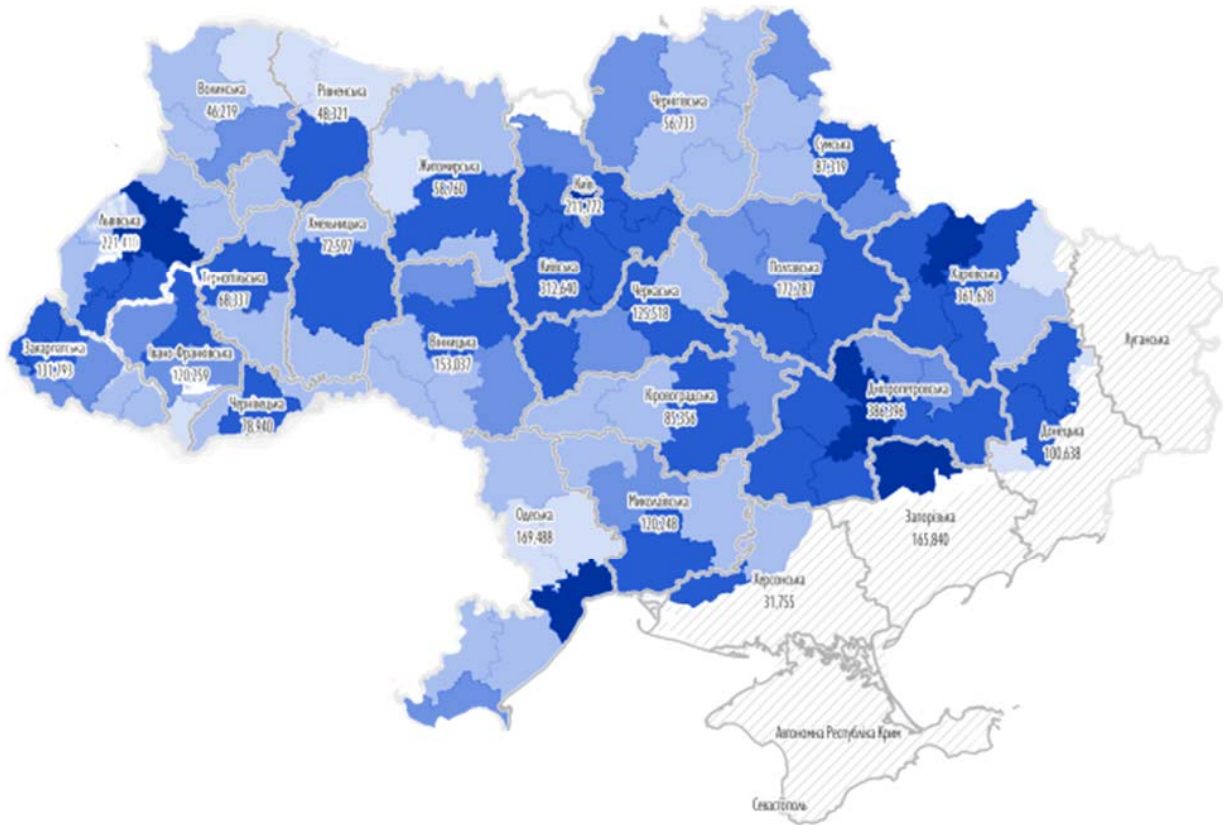

Рис. 1. Структура внутрішньо переміщених осіб

Джерело: Міжнародна організація з міграції [13]

транспортних засобів, робочих місць та навіть з основними засобами для виживання. Велика кількість людей були змушені залишити свої домівки, і за останніми даними їх кількість становить близько 5 мільйонів осіб. Оскільки конфлікт триває, можна очікувати подальше зростання потреби в допомозі.

Висновки. На основі аналізу доступних джерел та демографічних змін, пов'язаних з трудовою міграцією українців як в міжнародному, так і внутрішньому контексті протягом усього періоду Незалежності, виявлено чотири ключові міграційні процеси, які мають серйозний вплив на диференціацію демографічної структури України на цей процес.

Наслідки повномасштабної війни в Україні перевершили очікування, змушуючи масове переселення населення з окупованих та потенційно небезпечних територій. Нестабільність інфраструктури та практично відсутність соціального захисту відіграють значну роль у збільшенні потоків трудової міграції в Україні.

Отже, в контексті триваючого конфлікту в Україні, переселення молодого працездатного населення через війну суттєво впливає на структуру та обсяги робочої сили, що

робить трудову міграцію основним фактором змін у демографічному та економічному обличчі країни.

Для подолання негативного впливу трудової міграції як на економічну, так і на соціальну сфери життя держави, уряд міг би розглянути впровадження наступних рекомендацій:

1. Підтримка малого та середнього бізнесу. Розробка державної програми надання грантів та безпроцентних позик для відновлення виробничих потужностей у постраждалих регіонах сприятиме економічному відродженню. Створення бізнес-центрів забезпечить розвиток стартапів, надаючи доступ до ресурсів і фінансування. Перегляд податкових ставок для новостворених підприємств у зонах конфлікту.

2. Іноземні інвестиції. Впровадження інвестиційних податкових кредитів для компанії, що інвестують у відновлення інфраструктури та створення робочих місць, забезпечить фінансовий стимул. Створення спеціалізованих економічних зон (СЕЗ) з пільговими умовами залучатиме інвесторів, спрощуючи реєстрацію бізнесу та захищаючи їхні права. Міжнародні страхові механізми допоможуть

зменшити ризики інвестування у конфліктних регіонах.

3. Відкриття нових шляхів міжнародної торгівлі. Укладання нових торговельних угод, спрямованих на зниження бар'єрів для експортерів, підтримає міжнародну конкурентоспроможність української продукції. Створення національних експортних агентств та торговельних представництв за кордоном розширить можливості для експорту. Інвесту-

вання у логістичні хаби та транспортні коридори покращить доступ українських товарів до міжнародних ринків.

4. Підтримка соціальної інфраструктури. Реалізація програм з будівництва та модернізації лікарень, шкіл та соціальних закладів у регіонах з відтоком населення забезпечить соціальну підтримку. Проекти з реконструкції житлового фонду забезпечать доступне житло для внутрішньо переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Подра О., Петришин Н. Міграційні процеси в Україні: обсяги, причини та наслідки. *Economic Analysis*. 2021. Volume 31. No. 3. URL: www.econa.org.ua
2. Голота Н. П., Михайлов Р. І., Машталіп, М. О. Вплив цифровізації на міграційні процеси: правові аспекти. *Академічні візії*. 2023. № 17. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/257>
3. Томашук І., Болтовська Л. Міграційні процеси у контексті глобалізації світової економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50>
4. Попик О. Екологічно-економічні аспекти міграційних процесів. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39>
5. Швець М., Задаля Д. Поняття та види суб'єктів міграційних процесів. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу : зб. тез доповідей III Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю Хмельницького національного університету, 17 квітня 2022 р. Хмельницький : ХНУ, 2022. URL: https://pravo.khmnpu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/zbirnyk_2022.pdf#page=257
6. Щербанюк О. В. Міграційні процеси та подолання кордонів: діапазони переміщення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 2 № 73. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/269005>
7. Сімахова А. О., Церковний І. О. Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4(102). С. 61–64. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema.2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema.2022-4(102)-61-64)
8. Безуглий П.Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. 2018. № 3. С. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.1>
9. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України (2018) *Українське суспільство: міграційний вимір «Національна доповідь»*. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 396 с.
10. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/> (дата звернення: 25.04.2024).
11. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini> (дата звернення: 25.04.2024).
12. Третина українців залишила свої домівки в межах країни або виїхала до сусідніх держав. URL: <https://18000.com.ua/strichka-novin/tretina-ukrayinciv-zalishila-svoyi-domivki-v-mezhax-krayini-abo-viyixala-dosusidnix-derzhav/> (дата звернення: 25.04.2024).
13. Міжнародна організація з міграції. URL: <https://ukraine.iom.int/uk> (дата звернення: 25.04.2024).
14. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/> (дата звернення: 25.04.2024).
15. Торік українська економіка продемонструвала певну стійкість – ООН. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/5/708428/> (дата звернення: 25.04.2024).
16. Просто про економіку (на основі матеріалів Інфляційного звіту за січень 2023 року). URL: <https://insurancebiz.org/news/dfp/detail.php?ID=9053&print=Y> (дата звернення: 25.04.2024).
17. Ненароджене економічне зростання. UFuture. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovidn> (дата звернення: 25.04.2024).
18. Центр Разумкова. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. 2017. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>. (дата звернення: 25.04.2024).

REFERENCES:

1. Podra, O., & Petryshyn, N. (2021). Mihratsiyni protsesy v Ukrayini: obsyahy, prychny ta naslidky [Migration processes in Ukraine: volumes, causes and consequences]. *Economic Analysis*, vol. 31(3). (in Ukrainian)
2. Holota, N. P., Mykhailov, R. I., & Mashtalir, M. O. (2023). Vplyv tsyfrovizatsii na mihratsiyni protsesy: pravovi aspekty [The impact of digitization on migration processes: legal aspects]. *Akademichni Viziji*, vol. (17). Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/257> (in Ukrainian)
3. Tomashuk, I., & Boltovska, L. (2022). Mihratsiyni protsesy u konteksti hlobalizatsiyi svitovoyi ekonomiky [Migration processes in the context of globalization of the world economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. (40). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-50> (in Ukrainian)
4. Popik, O. (2022). Ekolohichno-ekonomichni aspekty mihratsiynykh protsesiv [Ecological and economic aspects of migration processes]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. (36). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-39> (in Ukrainian).
5. Shvets, M., & Zadalya, D. (2022). Poniattya ta vudy subyektiv mihratsiynykh protsesiv [Concepts and types of migration process subjects]. *Harmonizatsiya zakonodavstva Ukrayiny z pravom Yevropeyskoho Soyuzu: zb. tez dopovidey III Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 60-richchiu Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, 17 kvitnya 2022 r.* Khmelnytsky: KhNU. Retrieved from: https://pravo.khmnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/26/zbirnyk_2022.pdf#page=257. (in Ukrainian)
6. Shcherbaniuk, O. V. (2022). Mihratsiyni protsesy ta podolannya kordoniv: diapazoni peremishchennia [Migration processes and overcoming borders: ranges of movement]. *Naukovy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, vol. 2(73). Retrieved from: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/26900> (accessed 25 April 2024).
7. Simakhova, A. O., & Tserkovnyi, I. O. (2022). Mihratsiyni protsesy v Ukrayini v umovakh viyny: sotsialnyi aspekt [Migration processes in Ukraine in the conditions of war: social aspect]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vol. 4 (102), pp. 61–64. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-4\(102\)-61-64](https://doi.org/10.26642/ema-2022-4(102)-61-64) (in Ukrainian)
8. Bezuglyi, P. H. (2018) Factors and consequences of migration movement in Ukraine. *Political Life*, no. 3, pp. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.3.1> (in Ukrainian)
9. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny (2018) *Ukrayinske suspilstvo: mihratsiynyy vymir «Natsionalna dopovid»* [Ukrainian society: migration dimension «National report»]. Kyiv: Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny, 396 p. (in Ukrainian)
10. Ekonomichna pravda. (2023). [Ukrainian migrants are boosting the European economy. What will happen to Ukraine without them?]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/01/10/695807/> (accessed: April 25, 2024).
11. Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. (2023). [Vplyv mihratsiyi na sotsial'no-ekonomichnu sytuatsiyu v Ukrayini]. [NISS]. Available at: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/vplyv-mihratsiyi-na-sotsialno-ekonomichnu-sytuatsiyu-v-ukrayini> (accessed: April 25, 2024).
12. Tretyna ukrayintsev zalyshyla svoyi domivky v mezhakh krayiny abo vyikhala do susidnykh derzhav (2022). [A third of Ukrainians left their homes within the country or left for neighboring countries]. 18000.com.ua. Available at: <https://18000.com.ua/strichka-novin/tretina-ukrayinciv-zalishila-svoyi-domivki-v-mezhax-krayini-abo-viyixala-do-susidnix-derzhav/> (accessed: April 25, 2024).
13. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi. Available at: <https://ukraine.iom.int/uk> (accessed: April 25, 2024).
14. Starodubov, O. (2022). Mihratsiyna kryza – mashtab, ekonomichni naslidky i shliakhy podolannia [Migration crisis – scale, economic consequences and ways to overcome]. *Ukrayinska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562>. (accessed 25 April 2024).
15. Torik ukrayins'ka ekonomika prodemonstruvava pevnu stiykist' – OON. (2024) [Last year, the Ukrainian economy demonstrated a certain stability – UN]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/01/5/708428/> (accessed: April 25, 2024).
16. Prosto pro ekonomiku (2023). [Just about the economy (based on the materials of the Inflation Report for January 2023)]. insurancebiz.org. Available at: <https://insurancebiz.org/news/dfp/detail.php?ID=9053&print=Y> (accessed: April 25, 2024).
17. Nenarodzhene ekonomichne zrostannia. (2021). [Unborn economic growth]. UIFuture. Available at: <https://uifuture.org/publications/dopovid-nenarodzhene-ekonomichne-zrostannia> (accessed: April 25, 2024).
18. Tsentrazumkova. (2017). Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine]. Available at: <https://rozumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf> (accessed: April 25, 2024).